

लिंग समभाव आणि महिला सक्षमीकरण

मुख्य संपादक
प्राचार्य डॉ. अशोक खैरनार

संपादक
प्रा. कांतीलाल सोनवणे
प्रा. अतिष मेश्राम
डॉ. प्रियंका सुलाखे

अथर्व पब्लिकेशन्स

लिंग समभाव आणि महिला सक्षमीकरण
Gender Equality and Women Empowerment

© सुरक्षित

ISBN: 978-93-87129-94-8

Book No. : 603

प्रकाशक

युवराज भट्ट माळी

अथर्व पब्लिकेशन्स

धुळे : १७, देवीदास कॉलनी, वरखेडी रोड, धुळे ४२४००१.

संपर्क : ९४०५२०६२३०

जळगाव : तळमजला, ओम हॉस्पिटल, अँग्लो उर्दू हायस्कूलजवळ, ढाके कॉलनी,

जळगाव ४२५००१. संपर्क : ०२५७-२२३९६६६, ९७६४६९४७९७

ई-मेल : atharvapublications@gmail.com

वेबसाईट : www.atharvapublications.com

प्रथमावृत्ती : २० ऑक्टोबर २०१८

अक्षरजुळवणी : अथर्व पब्लिकेशन्स

मूल्य : ६९५/-

ऑनलाईन पुस्तक खरेदीसाठी www.atharvapublications.com

निजामपूर-जैताणे शिक्षण प्रसारक मंडळाचे आदर्श कला महाविद्यालय, निजामपूर-जैताणे येथे दि. २० ऑक्टोबर २०१८ रोजी झालेल्या एकदिवसीय राष्ट्रीय चर्चासत्रातील निवडक लेख. या पुस्तकात समाविष्ट लेखांचे हक्क ज्या-त्या लेखकांकडे असून त्यांच्या मताशी मुख्य संपादक, संपादक मंडळ, प्रकाशक सहमत असतीलच असे नाही. सर्व हक्क राखून ठेवले आहेत.

धर्म व्यवस्थेला छेद देणारी गुलाबबाई	२६५
- प्रा.डॉ. माधव कौतिक कदम	
स्त्री सबलीकरण	२६९
- प्रा.डॉ. रवींद्र पोपटराव ठाकरे	
फासेपारधी समाजातील महिलांची स्थिती	२७३
- प्रा. राजेंद्र वैसाणे	
ग्रामीण विकासात महिलांच्या सबलीकरणात	२७७
ज्ञासनाची भूमिका	
- प्रा. राठोड मदनसिंग सुपडू	
अनुसंधा पाटील यांच्या कवितेतील स्त्रीवादी जाणीव	२८१
- प्रा. सभाजी बाबाराव सावंत	
शहरी आणि ग्रामिण महिलांतील सुधारणा	२८५
- प्रा.जी.जे. पावरा	
स्त्री शिक्षण आणि मानवी हक्क	२८८
- प्रा. मंगेश भावराव पाटील	
स्त्री-पुरुष विषयक असमानतेची भूमिका	२९३
- प्रा.डॉ. मधुकर आत्माराम देसले	
शिवरायांचा स्त्रीविषयक सुरक्षितता व स्त्री-पुरुष समानता ...	२९९
- प्रा. पाटील रोहिदास चैत्राम	
स्त्री भ्रुणहत्या : एक सामाजिक समस्या	३०३
- प्रा.डॉ. राजधर चैत्राम बेडसे	
प्रसार माध्यमातील स्त्री (पुरुष)	३०८
- प्रा.आर.एस. पाटील	
भारतीय स्त्रीचे समाजातील स्थान	३१२
- प्रा.डॉ. सतीश मस्के	
स्त्री सुरक्षा : एक आव्हान	३१८
- प्रा. प्रवीण बाबूराव मोरे	
स्त्री-पुरुष समानतेचा गोफ काळाची गरज	३२३
- श्रीराम दाऊतखान	

कविता विशिष्ठ भाषाशैलीसह जन्माला घातली आहे. स्त्री जीवनातील वेगळेपणानी त्यांच्या कवितेचा मोठा भाग व्यापला आहे. त्यांच्या कवितेविषयी डॉ. प्रभा गणोरकर म्हणतात, अनुराधा पाटील यांच्या प्रतिभा धर्मातच एक मनस्वी भावउत्कटता आणि आर्तता आहे. वास्तवाचे भान बुद्धगम्य वा तर्कनिष्ठ आहे. तसेच डॉ. भालचंद्र नेमाडे दुःखकेंद्री काव्यिक जाणीवेची परात्मतेत सापडणारी विषण्णता हे अनुराधा पाटील यांच्या कवितेचे प्रमुख आशयसूत्र आहे.. अनुराधा पाटील यांची कविताही स्वतःच स्वतःशी संवाद साधत असते.

संदर्भसूची

१. पाटील, अनुराधा, दिवसेंदिवस, कुषा प्रकाशन, औरंगाबाद
२. जाधव, रा.ग., कवितारती
३. मराठी वाङ्मयाचा इतिहास खंड सातवा १९५० ते २०००
४. दादा गोरे, अनुराधा पाटील यांची कविता, प्रतिमा प्रकाशन, पुणे

प्रास्ताविक

भारतीय समाज मुख्यतः पुरुष प्रधान राहिला आहे अर्थात केरळ मधील नायर, मंगळूर मधील शेड्डी, बंगाली समाज व काही भटक्या जमातीचे स्त्री प्रधानतेचे प्रमाण दिसते परंतु सर्वसामान्यपणे विचार करता भारतीय समाजामध्ये स्त्रियांना दुय्यम स्थान असल्याचे प्रवर्षण जाणवते त्यातच अनेक रुढी, परंपरा यामुळे स्त्रियांवर अन्याय, शोषण, सामाजिक विभक्तीकरण झाल्याचे दिसते. स्त्रियांना सार्वजनिक जीवनातील सहभाग नाकरण्यात आला. या पार्श्वभूमीवर भारतात स्त्रियांची भूमिका त्याचे शोषण, न्याय अधिकार यावर आधारित चळवळी व संघटना उभ्या राहिल्या भारतातील स्त्री चळवळीचे तीन टप्पे करण्यात आले. पहिला टप्पा म्हणजे (१८३०-१९१५) दुसरा टप्पा (१९१५-१९४७) आणि तिसरा टप्पा (१९४७ पासून पुढे) हा कालावधी शोध निबंधासाठी वापरण्यात आला आहे.

१) पहिला टप्पा

पहिल्या टप्प्यामध्ये मुख्यतः काही पुरोगामी पुरुषांच्या पुढाकारामुळे महत्वाचे बदल घडतांना दिसतात. या मध्ये सती बंदी (१८२९) विधवा पुनर्विवाह कायदेशीर मान्यता (१८५६) स्त्री भ्रूणहत्या प्रतिबंधक (१८७०) आंतर जातीय विवाहास मान्यता (१८७२) संमती वयामध्ये वाढ (१९८१) याचा समावेश होतो. यामध्ये ईश्वचंद्र विद्यासागर, राजाराम मोहनराय, रमाबाई, राजा, धोंडो केशव कर्वे, सुब्बलक्ष्मी, जोतिबा सावित्रीबाई फुले यांचे कार्य महत्वाचे ठरते

२) दुसरा टप्पा

दुसऱ्या टप्प्यामध्ये भारत महिला परिषद, भारत स्त्री महामंडळ, विमेन्स इंडियन असोसिएशन नॅशनल कौन्सिल ऑफ विमेन फॉर इंडिया, ऑल इंडिया विमेन्स कॉन्फरन्स या संघटनांचा उदय होतो या संघटीत चळवळीद्वारे प्रांतामध्ये स्त्रियांना मतदानाचा अधिकार (१९२१) स्त्रियांना मर्यादीत प्रमाणात भालमत्तेचा हक्क (१९३७) यासारखे महत्वपूर्ण बदल झाले. या स्वातंत्र्यानंतर स्त्री. चळवळीचे पुन्हा तीन टप्पे केले आहेत. १९४७ पासून ते १९७० दशकापर्यंत राष्ट्रबांधणीच्या कार्याला प्राधान्य दिले गेले, अर्थात संविधानात अंतर्भूत मुलभूत हक्क व राज्याची

मार्गशक तत्त्वे या मध्ये स्त्रीयांचे हक्क व अधिकार यांना योग्य न्याय देण्याचा प्रयत्न केला. पण या तरतुदीच्या अंमलबजावणीतील अपयशामुळे १९७० च्या दशकात स्त्री चळवळीचा स्वातंत्र्योत्तर कालखंडातील दुसरा टप्पा सुरु झाला या टप्प्यामध्ये असमान वेतन स्त्रीयांचे अकुशल कामगारात वर्गीकरण विना मोबदला श्रम सामाजिक संस्थामधील सत्तेच्या रचनेतील पुरुषी वर्चस्व या समस्यांवर भर होता.

३) तिसरा टप्पा

स्वातंत्र्योत्तर कालखंडातील २१ व्या शतकातील टप्प्यामध्ये स्त्री चळवळ स्त्री-पुरुष समानतेच्या पलीकडे जाऊन स्त्रीयांची वैयक्तिक जीवन ठरविण्याची सत्ता व त्याचे सक्षमीकरण यासारख्या मुद्द्यावर प्रकाश टाकते.

भारतामध्ये स्त्री चळवळीचा एक प्रवाह वरील आढाव्यावरून स्पष्ट होतो आजही अनेक गंभीर स्त्री समस्या भारतातील समाजासमोर उभ्या आहेत. रुढी परंपराचा पगडा प्रत्येक धर्मातील खाजगी जीवन नियंत्रित करणारे धार्मिक कायदे, विपरित स्त्री-पुरुष प्रभाव, समान नागरी कायद्याचा अभाव, कौटुंबिक हिंसा, हुंडाबळी, बलात्काराच्या घटना, नेकरी करणाऱ्या स्त्रीयांचे प्रश्न या सारख्या समस्यांना स्त्री समाजाला आजही तोंड द्यावे लागते. या समस्यांचे आवलोकन व त्यातील उपाय याचा अभ्यास करणे आवश्यक आहे. भारतीय समाजामध्ये स्त्री समस्यांना इतरही आर्याम आहेत. वेगवेगळ्या वर्गातील जाती-जमातीतील प्रदेशामधील स्त्री समस्यांचे स्वरूप वेगळे आहे. शहरी समस्यांच्या समस्या ग्रामीण व शेत मजूर असणाऱ्या स्त्रियांच्या समस्या, भटक्या व आदिवासी समाजातील स्त्रियांच्या समस्या वेगवेगळ्या स्वरूपाच्या आहेत., समाजातील स्थितीचा अभ्यास व स्त्रियांच्या समस्येची कारणे व उपाय यावर भर देणे आवश्यक ठरते तेव्हाच स्त्री-सक्षमीकरण, सार्वजनिक क्षेत्रातील स्त्री-सहभाग वाढविण्यासाठी उपाययोजना, स्त्रीयांचा राजकीय प्रतिनिधीत्वामध्ये वाढ होण्यासाठीचे उपाय, समाजाची मानसिकता बदलण्यासाठीचे उपाय या सारख्या बाबींचा अभ्यास आवश्यक ठरतो २१ व्या शतकातील नवीन घटकांचा स्त्रियांच्या सामाजिक स्थितीवर मुलगामी परिणाम होत आहे. माहिती तंत्रज्ञान, जागतीकीकरण नवीन शैक्षणिक संधी, नवे तंत्रज्ञान या घटकांचा अभ्यास आवश्यक आहे. तसेच गरीबातल्या गरीब घरातील मुलीही आज शिक्षणासाठी घरापासुन दुर राहून शिक्षण घेण्याचा खटपटीत दिसतात. अल्पवयातील लग्नाचे प्रमाणही तुलनेने कमी झाले आहे. ताठ मानेने जगु पाहणाऱ्या या स्त्रीला आधार देणे आणि शहरी भागातील स्त्री जीवनातील दरी कमी करणे ही आजच्या काळाची गरज आहे.

सारांश

भारतात स्त्री चळवळीचे तीन टप्प्यात अभ्यास करतांना असे आढळून आले की, पुरुषाबरोबर स्त्रीयांचेही कार्य बदलात महत्वाचे दिसून आले. महिलांच्या विविध चळवळीतून महत्वाचे बदल झालेले आहे. संविधानात अंतर्भूत मुलभूत हक्क व राज्याची मार्गदर्शक तत्त्वे या मध्ये स्त्रीयांना हक्क व अधिकार, न्याय योग्य मिळवून देण्याचा प्रयत्न केलेला आहे व स्त्री-पुरुष समानतेबरोबर वैयक्तिक जीवन ठरविण्याची व सक्षमीकरण या सारख्या मुद्यांवर प्रकाश टाकण्यात आला तसेच ग्रामीण स्त्री व शहरी स्त्रीतील जीवनातील दरी देखील कमी करणे आवश्यक आहे. सदर सदर शोध निबंधात शहरी आणि ग्रामीण महिलांमधील सुधारणा झाल्याचे दिसून आले.

संदर्भसूची

१. अॅड. असिम सरोदे - कौटुंबिक हिंसाचार आणि कायदा
२. महाराष्ट्राची आर्थिक पहाणी - श्रमिक प्रतिष्ठान कोल्हापूर (२०१५)
३. डॉ. मारोती तेजमपूर - आदिवासी विकास- हा पर्याय आहे.
४. डॉ. अश्विनी धोंगडे- बदलाच्या शोधातही ग्रामीण स्त्री